

ІСТОРИОГРАФІЯ

УДК 94 (100) „653”.930.1 (477) „04/16”: Дегуров

Сергій ЛИМАН

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ У НАВЧАЛЬНИХ КУРСАХ І ТВОРЧОСТІ ПРОФЕСОРА ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ АНТОНА АНТОНОВИЧА ДЕГУРОВА (1765-1849)

У статті розглядається харківський період науково-педагогічної діяльності французького емігранта, професора А. А. Дегурова (Дегура). В ній акцентується, що його затребуваність у Російській імперії як ученого цілком відображала реалії розвитку молодого російської науки початку XIX ст. З 1806 по 1816 р. А.А. Дегуров посідав кафедру загальної історії, географії та статистики Харківського університету. Він викладав різноманітні курси, які, незважаючи на назви, хронологічно цілком або частково охоплювали різні періоди історії Середніх віків („Новітня історія з XII в.”, „Загальний і філософський огляд загальної новітньої історії, починаючи від падіння Римської імперії”, „Загальна історія від занепаду Римської імперії до наших часів” тощо.). Погляди А. А. Дегурова на особливості й зміст Середньовіччя реконструйовані в даній статті на підставі аналізу його актових промов: „Критика історії та її захист” (1808), „Про відродження наук і перевазі, який вони дали Європі перед іншими частинами світу” (1812). Поділяючи, головним чином, ідеї істориків Просвітництва, А.А. Дегуров в основному в їх дусі зображував Середньовіччя часом невігластва і руйнувань, занепаду освіти і науки, нетерпимості до чужої думки, що призвело до ослаблення багатьох держав. Незважаючи на ряд застарілих і навіть помилкових трактувань, висловлених А. А. Дегуровим, в цілому його діяльність сприяла популяризації в Харківському університеті історії Середніх віків.

Ключові слова: А.А. Дегуров, Франція, історія, історіографія, Середні віки, Харківський університет.

Сергей ЛИМАН

**ИСТОРИЯ СРЕДНИХ ВЕКОВ В УЧЕБНЫХ
КУРСАХ И ТВОРЧЕСТВЕ ПРОФЕССОРА
ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА АНТОНА
АНТОНОВИЧА ДЕГУРОВА (1765-1849)**

В статье рассматривается харьковский период научно-педагогической деятельности французского эмигранта, профессора А.А. Дегурова (Дегура). В ней акцентируется, что его востребованность в Российской империи как учёного целиком отражала реалии развития молодой российской науки начала XIX в. С 1806 по 1816 г. А.А. Дегуров занимал кафедру всеобщей истории, географии и статистики Харьковского университета. Он читал различные исторические курсы, которые, несмотря на названия, хронологически целиком или частично охватывали различные периоды истории Средних веков („Новейшая история с XII в.“, „Общее и философское обозрение всеобщей новейшей истории, начиная от падения Римской империи“, „Всеобщая история от упадка Римской империи до наших времён“ и др.). Взгляды А.А. Дегурова на особенности и содержание Средних веков реконструированы в данной статье на основании анализа его актовых речей: „Критика истории и её защищение“ (1808), „О возрождении наук и перевесе, который они дали Европе перед прочими частями света“ (1812). Разделяя, главным образом, идеи историков эпохи Просвещения, А. А. Дегуров в основном в их духе изображал Средневековье временем невежества и разрушений, упадка образования и науки, нетерпимости к чуждому мнению, что в конечном итоге обернулось ослаблением многих государств. Несмотря на ряд устаревших и даже ошибочных трактовок, высказанных А. А. Дегуровым, в целом его деятельность способствовала популяризации в Харьковском университете истории Средних веков.

Ключевые слова: *А.А. Дегуров, Франция, история, историография, Средние века, Харьковский университет.*

**MEDIEVAL HISTORY IN TRAINING COURSES
AND CREATIVE WORKS OF ANTON DEGOUROV,
PROFESSOR OF KHARKOV UNIVERSITY (1765-1849)**

The article reviews Kharkov period of research and academic activity of French emigrant, Professor A.A.Degourov (Degour). The accent is done on the fact that call for him as a scholar in Russian Empire totally reflected development realities of young Russian science in early XIX century. From 1806 to 1816 A.A.Degourov headed Chair of General History, Geography and Statistics in Kharkov University. He taught various courses in history which chronologically embraced in total or in part various periods of Middle Ages („Contemporary History Since XII Century”, „General and Philosophical Review of General Contemporary History, Beginning from Fall of Roman Empire”, „General History from Fall of Roman Empire to Our Time”, etc.) A.A.Degourov read these courses mostly by his „own notes” which reflected the degree of his professionalism in mastering of instructional material. A.A.Degourov’s views on peculiarities and contents of Middle Ages are reconditioned in this article on the grounds of analysis of his assembly speeches: “Critics of History and its Protection” (1808). „On Rebirth of Science and Preponderance Which They Gave to Europe Before Other Parts of the World” (1812). Sharing in general the ideas of Education Age historians, A.A.Degourov depicted Middle Ages mostly in their spirit as the age of ignorance and destruction, decline of education and science, intolerance to other views, which finally brought to weakening of many states. In spite of some obsolete and even incorrect treatments presented by A.A. Degourov, on the whole, his activities favored popularization of medieval history at Kharkov University.

Keywords: *A.A. Degourov, France, history, historiography, Middle Ages, Kharkov University.*

Одним з найстаріших вітчизняних вищих навчальних закладів є Харківський університет (мал. 1), відкритий, згідно з університетським Статутом 1804 р. [23, с. 23-36]. Перші роки його існування дуже тісно пов’язані з

науково-педагогічною діяльністю професорів-іноземців. Серед цих іноземців однією з найбільш колоритних особистостей був французький емігрант Антуан Дюгур, який незабаром натуралізувався в Російській імперії під ім'ям Антона Антоновича Дегурова.

Його діяльність в Харківському університеті відома завдяки спогадам Х. Роммеля [21, с. 63], біографічним нарисам М.О. Лавровського [37, с. 1541-1553], А. С. Лебедева [38, с. 135-172], П. Щеголева [49, с. 160-163], публікації Д. І. Багалія про вигнання з Харківського університету німецького професора І. Є. Шада [26, с. 2-3, 13, 21-25, 29, 39, 48, 55, 70, 71]. Частково вона відображена у статті В.П. Бузескула в ювілейному

Мал. 1. Будівля імператорського Харківського університету (XIX ст.)

виданні „Історико-філологічний факультет імператорського Харківського університету за перші сто років його існування” [29, с. 245-251], в його ж узагальнюючій праці „Загальна історія та її представники в Росії в XIX – на початку XX ст.” [30, ч. 1, с. 43-45], в статті В. Ю. Іващенко з біографічного словника „Іноземні професори російських університетів (друга половина XVIII – перша третина XIX ст.)” [32, с. 76-78].

Накопичений в зазначених публікаціях фактичний матеріал дозволяє простежити основні віхи біографії та педагогічної діяльності А. А. Дегурова в Харківському університеті. Що ж стосується аналізу його внеску у вивчення історії Середніх віків, то ця проблема раніше розглядалася нами в деяких попередніх статтях [39, с. 60; 40, с. 50-51; 41, с. 170-172] і в монографії [42, с. 122-124, 146-147, 221-223, 513-514, 539], але лише в контексті розвитку медієвістики в Харківському університеті, в Україні в цілому і вивчення її представниками історії окремих держав.

Мета пропонованої статті – дослідити погляди А.А. Дегурова на історію Середніх віків у харківський період його науково-педагогічної діяльності (1806-1816). Такий аналіз дозволить з'ясувати ступінь впливу західної історичної науки на вітчизняну в період зародження загальноросійської університетської медієвістики.

Антуан Дюгур (де Гур) народився в 1765 р. в містечку Ногананті, розташованому поблизу французького міста Клермон. Немає достовірних відомостей про те, де і коли він навчався. Проте відомо, що отриманий рівень підготовки дозволив А. Дюгуру стати професором словесності колегіуму Де Ла Флеш і професором історії в Паризькій центральній школі. Його молодість припала на роки Великої Французької революції, що вихором увірвалася в долю кожного француза.

Однак відомості про політичні пристрасті А. Дюгура, що містяться в різних виданнях, вельми суперечливі. Його недруги приписували йому шалену революційність, звинувачуючи А. Дюгура в тому, що він був секретарем самого Робесп'єра і „зряддям тероризму у Франції” [38, с. 135]. Сам А. Дюгур заперечував ці звинувачення. Він доводив, що в роки Французької революції, ризикуючи життям, письмово виступив за виправдання короля Людовика XVI, який перебував під судом, і тому був змушений залишити Францію [49, с. 160-161]. До 1806 р. А. Дюгур знаходився в еміграції у Англії, згодом був привезений своїм покровителем князем І. І. Барятинським в його маєток – село Іванівське Курської губернії. Близькість великого губерньського центру спочатку

надихнула А. Дюгура на створення в ньому жіночого пансіону, але, так і не втіливши свою мрію в життя, він вирішив стати професором нововідкритого Харківського університету. Сприяння в цьому йому надав попечитель навчального округу граф С.О. Потоцький.

Практика запрошення іноземців на вакантні кафедри була звичайним явищем загальноросійського університетського життя на початку ХІХ ст. [47, с. 11]. Причина цього полягала в тому, що вітчизняна наука того часу „була ще дуже юна і недосконала” й залежала від її західноєвропейських представників [28, с. 76]. Навіть переважна частина лекцій в Харківському університеті на початку ХІХ ст. викладалася новими іноземними мовами або латиною [36, с. 200]. В цілому, іноземців відрізняв високий рівень професійної підготовки [27, т. 1, с. 486; 48, с. 50]. За даними О.П. Рославського-Петровського, в перше десятиліття існування Харківського університету особи, які прибули з-за кордону, становили 59% від загальної кількості викладачів [46, с. 6].

У листопаді 1806 р. Рада Харківського університету обрала А. Дюгура ординарним професором кафедри загальної історії, географії та статистики. Офіційно на цій посаді його затвердили лише в 1809 р.: розпорядженням міністра на початку 1807 р. А. Дюгур був спочатку затверджений лише на посаді екстраординарного професора.

Кафедра загальної історії, географії та статистики була однією з ключових кафедр Харківського університету [9, с. 1-12]. А. Дюгур займав її 10 років – з 1806 по 1816 р. Незадовго до вторгнення Наполеона в Росію, у 1811 р. проханням на Височайше ім'я А. Дюгур отримав право носити прізвище на російський манер – „Антон Антонович Дегуров” [38, с. 140]. Саме під цим прізвищем він отримує популярність як в університеті, так і в країні. Залишаючись професором кафедри загальної історії, географії та статистики, А.А. Дегуров водночас був візитатором (ревізором) училищ, а в 1810 і 1812 році його обирали деканом словесного (історико-філологічного) факультету. Відповідно до назви кафедри, А.А. Дегуров здійснював читання курсів із загальної історії.

В історіографії зустрічаються протилежні відгуки про рівень його професійної підготовки: від вельми стриманих [29, с. 250] до позитивних. Так, Д.І. Багалій ставив А.А. Дегурова на один рівень з такими видатними німецькими професорами, як І. Є. Шад або Л. Якоб [27, т. 2, с. 539-540]. „З приїздом же Дегурова викладання на цій кафедрі досягло особливої широти”, – доводив Д. І. Багалій, однак, подібно В. П. Бузескулу, не зовсім точно вказував, що А.А. Дегуров читав історію Середніх і Нових віків [27, т. 2, с. 562; порив.: 29, с. 247].

Це вірно за суттю, але не за формою. Насправді курси А.А. Дегурова мали різну назву, про що свідчить зміст щорічних „Оглядів публічних читань в імператорському Харківському університеті”. В тих „Оглядах”, що збереглися, окремого курсу „Історія Середніх віків” немає. Вперше курс під цією назвою нам вдалося виявити в „Оглядах” лише в другій половині 1810-х рр., вже після від’їзду А. А. Дегурова з Харкова. Курси ж А.А. Дегурова мали назви: „Історія народів з XV до кінця XVIII ст.” (1808/1809 н.р.), „Про політичні, громадянські та церковні установи у різних народів” (1808/1809; 1809/1810), „Про послідування народів в XVII і XVIII ст. і навіть до 1804 р.” (1809/1810); „Новітня історія з XII ст.” (1810/11), „Про хід історії пізніших народів” (1810/1811), „Загальний і філософський огляд загальної новітньої історії, починаючи від падіння Римської імперії” (1811/1812), „Критика історії, про різні способи писати її й про словесності кращих істориків” (1812/13), „Загальна історія від занепаду Римської імперії до наших часів” (1813/14); „Загальна історія від падіння Римської імперії до наших часів” (1814/15), „Новітня загальна історія” (1815/16), „Новітня історія від XV ст. до відновлення династії Бурбонів” (1816/17) [11, с. 27; 12, с. 15; 13, с. 15; 14, с. 18; 15, с. 18; 16, с. 18; 17, с. 16; 18, с. 16; 19, с. 14].

Хронологічно історія Середніх віків (й Раннього Нового часу) розглядалася А.А. Дегуровим цілком або частково в кожному з цих курсів. Спроби ділити всесвітню історію на два великі періоди – давню і нову і, в свою чергу, вважати Середньовіччя частиною Нової історії, робилися у вітчизняній історичній науці навіть у другій половині XIX ст., зокрема

такими відомими медієвістами як М.Н. Петров [1, л. 1; 3, л. 1] і В.О. Бильбасов [20, с. 32]. Тому немає підстав докоряти А.А. Дегурову у незнанні предмету й відсутності „вірного” підходу до історичної хронології. Вже з назв курсів стає очевидним, що епохальною подією, з якої почався новий акт світової історії, для А. А. Дегурова було падіння Західної Римської імперії. Як епохальні віхи в назвах курсів один раз зустрічається XII ст. і двічі – XV ст. В цілому, таке датування (XII-XV ст.) відповідає хронологічним рамкам епохи розвинутого Середньовіччя, прийнятої багатьма сучасними істориками.

Наступне важливе питання, частково відображене в „Оглядах” – обсяг викладання. В цілому, для курсів А. А. Дегурова властива тенденція до постійного збільшення кількості лекційних годин. Так, в період викладання до 1811/1812 навч. р. він читав лекції по дві-три години і навіть по одній годині на тиждень (наприклад, курс „Про політичні, громадянські та церковні установи у різних народів”). Проте, вже з 1811/1812 навч.р. майже на всі курси А.А. Дегурова навчальними планами відводилося по 4 години. Винятком став лише курс 1813/1814 навч.р. „Загальна історія від занепаду Римської імперії до наших часів” з його трьома годинами. Відзначимо при цьому, що в „Оглядах” того часу вказували не навчальні, а астрономічні години: „від 9 до 10 годин ранку” або „від 11 до 12 годин ранку” і т.ін. Таким чином, обсяг викладання в різних курсах А.А. Дегурова історії Середніх віків в цілому можна порівняти з об’ємом викладання в сучасних класичних університетах.

Свої лекції, як свідчить зміст „Оглядів”, А. А. Дегуров читав французькою і латинською мовами. Історики XIX ст. нерідко вказували в „Оглядах викладання предметів”, чи читається курс по власних записах або по якомусь навчальному посібнику. А. А. Дегуров в одному випадку вказав, що курс „Загальний і філософський огляд загальної новітньої історії, починаючи від падіння Римської імперії” (1811/1812) він буде читати „по керівництву Коха”. У трьох інших випадках А. А. Дегуров підкреслював оригінальність пропонованого студентам лекційного тексту. Він двічі вказував: „за власними

записками” і одного разу: „за рукописами”. Це були відповідно курси „Новітня історія з XII ст.” (1810/1811 н.р.), „Загальна історія від занепаду Римської імперії до наших днів” (1813/1814), „Загальна історія від падіння Римської імперії до наших часів” (1814/1815) [13, с. 15; 16, с. 18; 17, с. 16]. Ці вказівки дозволяють зробити висновок, що А. А. Дегуров не тільки вільно володів матеріалом з історії Середніх віків, а й пропонував власні інтерпретації ключових подій Середньовіччя.

Лекції А. А. Дегурова, на жаль, не збереглися. Недоступні сучасним дослідникам і його твори, видані ще до еміграції в Росію („Публічна і таємна історія французького короля Генріха IV”; „Огляд історії Франції” тощо) [49, с. 161]. Про погляди вченого на історію Середніх віків можна частково судити лише за змістом його публікацій харківського періоду. Тільки в двох з них містяться окремі звернення до епохи Середньовіччя : в актових промовах „Критика історії та її захист” (1808) і „Про відродження наук і перевагу, яку вони дали Європі перед іншими частинами світу” (1812). Ці ж промови значною мірою розкривають і його історіософські погляди.

А.А. Дегуров надавав великого значення філософським доктринам в творчості істориків [7, с. 37]. Слідом за М. Монтенем він називав історію „Анатомією Філософії, за допомогою якої ми проникаємо в найпотаємніші частини нашої природи” [7, с. 45]. В цілому, історіософії А. А. Дегурова був властивий провіденціалізм, що викликав критичні відгуки вже у одного з перших його біографів, історика Церкви А.С. Лебедева [38, с. 140]. Проте, варто підкреслити, що провіденціалізм досить глибоко проник в історіософські побудови багатьох дослідників першої третини XIX ст. Ще в 1774 р. І.Г. Гердер врозріз з думкою представників Просвітництва висунув тезу про дію „органічних сил творіння”, пов’язаних з Божеством [34, с. 107]. В європейській медієвістиці XIX ст. „широкий” провіденціалізм був притаманний, як відомо, творчості навіть Л. Ранке [45, с. 6].

Незважаючи на те, що сам А.А. Дегуров неодноразово нарікав історію галуззю словесності, ставлення до неї як до художнього роману викликало його засудження. Виступав він і проти того, щоб історія була лише описом зовнішніх подій

і діянь великих людей. Вже на етапі зародження вітчизняної медієвістики учений наполягав на багатofакторному підході до вивчення історії: „... Звичаї, закони, менталітет, торгівля, фінанси, землеробство, населення, мистецтво, науки, література, одним словом – все, що потрібне для пізнання становище народів і стану людського розуму, має бути нероздільно з картиною війни та революції” [7, с. 33]. Завданням самого історика А.А. Дегуров вбачав у критичному ставленні до подій, пошуку причинно-наслідкових явищ, а також в тому, щоб змальовувати „тільки справи, що можуть слугувати повчанням роду людському” [7, с. 33, 35].

Найавторитетнішими істориками А. А. Дегуров вважав діячів Просвітництва, відомих своїми, головним чином, негативними або критичними оцінками Середньовіччя: Вольтера, Ш. Монтеск'є, Ж. Б. Боссюе тощо. Проте, вказавши на величезну наукову продуктивність своїх одноплемінників, француз А.А. Дегуров підкреслив, що національна історіографія Англії відрізняється більшою об'єктивністю й „розважливістю”, ніж французька [7, с. 38]. Д. Юма і В. Робертсона, які присвятили значну частину своєї творчості історії Середніх віків, А.А. Дегуров називав найвидатнішими представниками англійської науки. У той же час в медієвістиці існує точка зору про те, що в головній роботі Д. Юма „Історія Англії від вторгнення Юлія Цезаря до революції 1688 р.” „найслабше написана перша частина, присвячена історії середніх віків, що його найменше цікавить, як час безправ'я і беззаконня” [33, с. 242].

Погляди А.А. Дегурова на історію Середніх віків багато в чому відображає вплив істориків епохи Просвітництва, для яких ця епоха залишалась часом забобонів, невігластва, переважання грубої сили, яка пригнічує особистість. На думку А.А. Дегурова, падіння Західної Римської імперії дозволило „вторгнутися всюди варварству і нецтву” [7, с. 38]. Відзначимо, що в цьому ж дусі висловлювалися й інші вітчизняні історики першої половини ХІХ ст. [6, с. 142-143; 22, с. 6; 24, с. 34]. Чому ж у висвітленні А.А. Дегурова середньовічна епоха була нерозривно пов'язана з уявленнями „спустошення й жаху,

від яких тоді стогнала Європа” [8, с. 40]? Виною всьому він вважав незадовільний стан середньовічної науки і освіти. Середньовіччя історик називав часом, який не міг пред’явити попит на науку. Говорячи про причини невдачі Карла Великого спробувати відновити „смак до наук”, історик зазначав, що „століття його не могло відповідати його духу” [8, с. 41], хоча середньовічні джерела містять відомості про грандіозні успіхи Карла в політичній, законодавчій, релігійній сферах [4, VII., с. 185; 25, I. 15., с. 136]. Успіхи освіти, причин яких автор так і не назвав, стали очевидними вже пізніше. А.А. Дегуров особливо виділяв навчальні заклади арабської Іспанії, де навчалися учні з усієї Європи. „Перший народ, який скористався плодами цих закладів, були італійці, – підкреслював автор. Торгівля збагатила їхні великі міста; багатство ж, яке шукає завжди насолоду, відкрило в творах мистецтв нові для себе роди вигод і задоволень. Від того живопис, скульптура, зодчество і музика отримали зовсім нове життя” [8, с. 43]. Іншою причиною розквіту в Італії наук і культури А.А. Дегуров вважав масове переселення на Апеннінський півострів візантійських вчених та майстрів. Ця точка зору стане загальноприйнятою не лише в медієвістиці початку ХІХ ст., а й в історичній науці останніх десятиліть [35, с. 15].

Таким чином, головні особливості епохи Середньовіччя, за А.А. Дегуровим – не політичні, правові або соціально-економічні її аспекти, а рівень розвитку освіти і науки. Навіть Великі Географічні відкриття харківський професор вважав результатом потреб не стільки політиків й купців, скільки вчених. У цих поглядах А.А. Дегуров слідував за Вольтером, який вбачав основний зміст історичного процесу у боротьбі розуму з невіглаством і відводив вирішальну роль розвитку освіти [5, с. 37].

Загальний погляд А.А. Дегурова на європейську медієвістику багато в чому пояснює його конкретно-історичні підходи: необхідність поваги до чужої думки і пошук форм співпраці з інакодумцями, як шлях до досягнення процвітання будь-якої країни. Однією з головних причин ослаблення Франції він вважав перегляд Нантського едикту 1598 року і гоніння

на гугенотів [7, с. 35]. Занепад пізньосередньовічної Іспанії А.А. Дегуров пояснював, перш за все, вигнанням іспанським урядом з країни маврів та євреїв [7, с. 41]. А.А. Дегуров не пояснює при цьому, що як ті, так й інші були тісно пов'язані з фінансовою та торгово-промисловою діяльністю Іспанії [31, с. 281], і не вказав на одну з головних особливостей іспанського абсолютизму – відсутність протекціоністської політики. Проте католик А.А. Дегуров не став виправдовувати заходи своїх іспанських одновітців і його історична об'єктивність щодо значення арабів в історії Піренейського півострова виявилася вище, ніж конфесійні інстинкти. Схильність до віротерпимості вчений виявив і характеризуючи Тридцятилітню війну: „Так, війни за віру, що спустошили Німеччину, довели правителям, що будь-яке гоніння за думку народжує одне лихо і що терпимості населяють і збагачують царства” [7, с. 35]. Таким чином, у Тридцятилітній війні він бачив лише зіткнення релігійних інтересів. Обмеженість подібного трактування очевидна.

Науково-педагогічна діяльність А.А. Дегурова в Харківському університеті проходила в обстановці гострих особистих та групових сутичок, які роздирали місцеву професуру. Незважаючи на те, що Д. І. Багалій намагався запевнити своїх читачів, ніби в Раді Харківського університету „окреслилися дві групи, що знаходилися між собою в таємному, а часом і явному антагонізмі – російська партія і іноземці” [27, т. 2, с. 218], протиріччя між французами та німцями часто переважали собою тертя росіян та іноземців взагалі. Ледве А. А. Дегуров встиг з'явитися в стінах Харківської alma mater, як на нього були подані доноси, де він звинувачувався не тільки в науковій некомпетентності, а й в неблагонадійності та „негожих зносинах” з Францією.

Висловимося чіткіше: А.А. Дегурова підозрювали в шпигунстві. „Доноси в колегії професорської були в той час звичайною річчю”, – запевняв своїх читачів біограф А.А. Дегурова А. С. Лебедев [38, с. 139]. Проте, автори писанини (Гамперле й Сівокт) поплатилися за наклеп і були „виключені зі служби”. Однак зброя ворогів (Сівокт, за іронією долі, був учителем фехтування) швидко знадобилася

самому А.А. Дегурову. І ось він вже цілиться *паперовою шпагою* в кар'єру прославленого професора філософії І.Є. Шада, запрошеного до Харкова з Йєнського університету за рекомендацією самих Гете і Шіллера! Саме А.А. Дегуров брав найактивнішу участь у вигнанні цього лідера „німецької партії”, який у скарзі на нього, поданій до Міністерства, зокрема відзначав: „Справи університету прийняли з деякого часу супротивний існуючим правилам напрямок, завдяки заворушенням з боку професора Дегурова” [26, с. 13].

Скарги, доноси, рапорти, реляції ... Столи служителів науки ставали полями неабияких епістолярних битв. Чорнила не шкодували; їх лили щедро, – і це в той самий час, коли звичайні патріоти в російських військових мундирах залишали своєю кров'ю на європейських рівнинах зовсім іншу, зрозумілу всім в'язь. А.А. Дегуров у доносі міністру звинувачував І.Є. Шада в раціоналізмі, виступах проти християнської релігії, а по суті – в атеїзмі [26, с. 25]. „Монтеккі” й „Капулетті” від харківської науки почали з філософії, а закінчили географією: І.Є. Шад був змушений покинути спочатку Харків, а потім і Росію. А.А. Дегуров міг радіти. Шкода, що через незнання російської мови і через гриф „По секрету!” він не міг прочитати оригінал столичного листа Слобідсько-Українському губернатору: „віддаленого від посади професора Харківського університету Шада негайно відправити за належним наглядом до правителя Білостокської області для висилки його звідти за кордон” [2, л. 7]. Це була відповідь не тільки міністерства, а й А.А. Дегурова на ті філіппіки, які кидав в обличчя йому та його прихильникам на засіданнях Ради І.Є. Шад. Серед них була і та, яку німецький культуртрегер прокричав зі сміливістю, почасти зрозумілою його міцною дружбою із зеленим змієм: „Ви усі холопи!” [21, с. 65].

Німецький учений Х. В. Роммель, який згадав цей вигук у своїх мемуарах про службу в Харківському університеті, написав про А. А. Дегурове наступне: „По званню він був професор історії, а по суті мав у нас особливе значення, як ревізор училищ і дипломат, особливо в таких справах,

як зіткнення університету з герцогом Рішельє (*генерал-губернатором Одеси – С.Л.*). Знання людей, світський такт, палкий характер і спритне вміння завжди дотримуватися своєї вигоди робили його небезпечним суперником для будь-якого; зневажаючи росіян, ненавидячи німців, він умів майстерно прикидатися перед тими й іншими”[21, с. 63].

У 1816 р. А. А. Дегуров залишив Харківський університет. Він був викликаний „за Височайшим повелінням” до столиці [49, с. 162]. На довгі двадцять років А.А. Дегуров влаштувався у Санкт-Петербурзі. Тут А. А. Дегуров отримав посаду професора кафедри французької словесності Головного Педагогічного інституту (1816), надалі – кафедри загальної історії Санкт-Петербурзького університету і сумно прославився в 1821 р., коли допоміг попечителю навчального округу Д. П. Руничу вигнати з університету чотирьох професорів, звинувачених у вільнодумстві. Вершини своєї кар’єри А. А. Дегуров досяг в 1826 р., коли на ціле десятиліття він став ректором Санкт-Петербурзького університету. Проте, навіть на цій посаді він так і не вивчив російську мову і, як і раніше, спілкувався через перекладача [38, с. 135].

Після своєї відставки, з 1836 р. до самої смерті в 1849 р. А. А. Дегуров мешкав в Одесі. Це місто він неодноразово відвідував ще в харківський період своєї педагогічної діяльності. Невгамовна натура А. А. Дегурова запам’яталася одеситам навіть на схилі літ. У своїй „Автобіографії” відомий одеський медієвіст М. Н. Мурзакевич написав про те, як А. А. Дегуров хотів продати Одеській публічній бібліотеці свою величезну колекцію книг. М. Н. Мурзакевич вважав, що ціна, запропонована А.А. Дегуровим, втричі і навіть вчетверо перевищує реальну їх вартість і зумів істотно збити її (6451 рубль 80 копійок за 6846 томів) [10, с. 589-590].

Є всі підстави вважати А. А. Дегурова типовим європейським емігрантом-інтелектуалом, який приїхав в Російську імперію на пошуки добре оплачуваної науково-педагогічної діяльності. Перший період цієї діяльності в новій Батьківщині припав на Харківський університет, в якому з 1806 по 1816 р. А. А. Дегуров займав кафедру загальної історії, географії та статистики.

Його історичні курси відрізнялися значною різноманітністю і, незважаючи на назви, хронологічно цілком або частково охоплювали різні періоди історії Середніх віків („Новітня історія з XII ст.“, „Загальний і філософський огляд загальної новітньої історії, починаючи від падіння Римської імперії“, „ Загальна історія від занепаду Римської імперії до наших часів“, „Загальна історія від падіння Римської імперії до наших часів ” тощо). Ці курси А. А. Дегуров читав головним чином „по власних записах“, що апріорі відображало ступінь його професіоналізму у володінні навчальним матеріалом. В цілому для них характерно неухильне збільшення обсягу викладання (з 1-2 годин до 3-4 годин на тиждень). Погляди А. А. Дегурова на особливості й зміст Середньовіччя реконструйовані в даній статті на підставі аналізу його актових промов: „Критика історії та її захист” (1808), „Про відродження наук і перевазі, який вони дали Європі перед іншими частинами світу” (1812). Поділяючи, головним чином, ідеї істориків Просвітництва, А. А. Дегуров в основному в новому ж їх дусі зображував західноєвропейське Середньовіччя часом невігластва і руйнувань, занепаду освіти і науки, нетерпимості до чужої думки, що в кінцевому результаті обернулося ослабленням багатьох держав. Незважаючи на ряд застарілих і навіть помилкових трактувань, висловлених А. А. Дегуровим, загалом його діяльність сприяла популяризації в Харківському університеті історії Середніх віків, що було характерною рисою вітчизняної медієвістики на етапі її зародження.

Джерела та література: 1. Відділ книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Спр. 1808/с. Петров М. Н. Программа для экзаменов по истории средних веков. I и II курс юридического факультета (1875). – 2 л.; 2. Державний архів Харківської області. – Ф.3. – Оп. 31. – Спр. 576. Дело по Высочайшему повелению о высылке из Харькова за границу проф. Шада. (1816) – 22 л.; 3. Центральный державный исторический архив Украины (м. Київ) – Ф. 2048. – Оп. 1. – Д. 74. Петров М. Н. Главные отделы всеобщей истории и её время 292

исчисления. – 6 л.; **4.** Видукинд Корвейский. Деяния саксов / Видукинд Корвейский; [вступ. ст., пер. и коммент. Г. Э. Санчука]. – М.: Наука, 1975. – 272 с.; **5.** Вольтер. Опыт о нравах и духе народов и о главных событиях истории от Карла Великого до Людовика XIII. – СПб.: Тип. ун-та, 1829. – 436 с.; **6.** Гулак-Артемовский (Артемовский-Гулак) П. Речь в день открытия кафедры польского языка при Императорском Харьковском университете, произнесённая лектором оного // П. Гулак-Артемовский / Украинский вестник. – 1819. – Кн. 2. – С. 129-161; **7.** Дегуров А.А. Критика истории и её защищение // Речи, произнесённые в торжественном собрании императорского Харьковского университета 30 августа 1808 г. / А.А. Дегуров. – Х., 1808. – С. 32-47; **8.** Дегуров А.А. О возрождении наук и перевесе, который они дали Европе перед прочими частями света // Речи, произнесённые в торжественном собрании императорского Харьковского университета 30 августа 1808 г. 17 января 1812 г. – Х., 1812. – С. 40-50; **9.** Каменский И. О успехах просвещения в округе Харьковского университета / И. Каменский // Речи, произнесённые в торжественном собрании императорского Харьковского университета 25 декабря 1815 и 1816 гг. – Х., 1818. – С. 1-12; **10.** Мурзакевич Н. Н. Автобиография / Н. Н. Мурзакевич; [прим. и биогр. очерк князя В. Д. Дабижа] // РС. – 1887. – №1. – С. 3-46; №2. – С. 263-298; №3. – С. 651-666; №4. – С. 129-144; №6. – С. 643-662; №9. –; №12. – С. 649-675; 1888. – №9. – С. 583-610; **11.** Обзорение публичных чтений в императорском Харьковском университете от 17 августа 1808 по 30 июня 1809 г. – Х.: Ун-кая тип., 1808. – 29 с.; **12.** Обзорение публичных чтений, кои в императорском Харьковском университете от 17 августа 1809 по 30 июня 1810 года имеют быть преподаваемы. – Х.: Тип. ун-та, 1809. – 16 с.; **13.** Обзорение публичных чтений, кои в императорском Харьковском университете от 17 августа 1810 по 30 июня 1811 года имеют быть преподаваемы. – Х.: Тип. ун-та, 1810. – 16 с.; **14.** Обзорение публичных чтений, кои в императорском Харьковском университете от 17 августа 1811 по 30 июня 1812 года имеют быть преподаваемы. – Х.: Тип. ун-та, 1811. – 21 с.; **15.** Обзорение публичных чтений, кои в императорском

Харьковском университете от 17 августа 1812 по 30 июня 1813 года имеют быть преподаваемы. – Х.: Тип. ун-та, 1812. – 21 с.; **16.** Обзорение публичных чтений, кои в императорском Харьковском университете от 17 августа 1813 по 30 июня 1814 года имеют быть преподаваемы. – Х.: Тип. ун-та, 1813. – 22 с.; **17.** Обзорение публичных чтений, кои в императорском Харьковском университете от 17 августа 1814 по 30 июня 1815 года имеют быть преподаваемы. – Х.: Тип. ун-та, 1809. – 19 с.; **18.** Обзорение публичных чтений, кои в императорском Харьковском университете от 17 августа 1815 по 30 июня 1816 года имеют быть преподаваемы. – Х.: Тип. ун-та, 1809. – 19 с.; **19.** Обзорение публичных чтений, кои в императорском Харьковском университете от 17 августа 1816 по 30 июня 1817 года имеют быть преподаваемы. – Х.: Тип. ун-та, 1806. – 17 с.; **20.** Протоколы заседаний Совета имп. Университета Св. Владимира 23 октября 1870 г. // УИ. – 1871. – № 1. – С. 1-38; **21.** Роммель [Х. В.] Пять лет из истории Харьковского университета / [Х. В.] Роммель . – Х.: Тип. ун-та, 1868. – 111 с.; **22.** Сливицкий И. О влиянии колоний на политические перевороты в Европе / И. Сливицкий. – Х.: Тип. ун-та, 1839. – 88, IV с.; **23.** Университетский устав 5 ноября 1804 г. // Соловьёв И.М. Русские университеты в их уставах и воспоминаниях современников. – СПб., б.г. – Вып. 1. – С. 23-36; **24.** Цых В. Ф. [О способе преподавания истории]. Решение вопроса: По причине беспрестанного умножения массы исторических сведений и распространения объёма истории, не оказывается ли нужным изменить обыкновенный способ преподавания сей науки и какой он должен быть именно, как вообще, так и особенно в университетах? / В. Ф. Цых. – Х.: Тип. ун-та, 1833. – 128 с.; **25.** Эйнгард. Жизнь Карла Великого / Эйнгард; [пер. А.П. Левандовского] // Левандовский А. П. Карл Великий. Через Империю к Европе. – М., 1995. – Приложения. – С. 177–206.; **26.** Багалей Д. И. Удаление профессора И.Е. Шада из Харьковского университета / Д. И. Багалей. – Х.: Тип. и лит. Зильберберга, 1899. – 147 с.; **27.** Багалей Д. И. Опыт истории Харьковского университета (По неизданным материалам) / Д. И. Багалей. – Харьков: Типо-лит. Зильберберга, 1894–1904. – Т.1. –

1894. – II, 1204 с.; Т. 2. – 1904. – IV, 1136 с.; **28.** Багалеї Д. І. Краткий очерк истории имп. Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / Д. І. Багалеї, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Х.: Тип. ун-та, 1906. – VII, 329 с.; **29.** Бузескул В. П. Дегуров Антон Антонович / В. П. Бузескул // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования. – Х., 1908. – С. 246-251; **30.** Бузескул В. П. Всеобщая история и её представители в России в XIX – начале XX вв. / В. П. Бузескул. – Л.: Изд-во АН СССР, 1929. – Ч. 1. – 218 с.; **31.** Варьяш И. И. Королевские процессии в Арагоне XIV в. // Королевский двор в политической культуре средневековой Европы. Теория. Символика. Церемониал. – М., 2004. – С. 279-287; **32.** Иващенко В. Ю. Дегуров (Дюгур, Дегур, Дюгуров) Антон Антонович / В. Ю. Иващенко // Иностранные профессора российских университетов (вторая половина XVIII – первая треть XIX в.) : биограф. слов. / Под общей ред. А. Ю. Андреева; сост. А. М. Феофанов. – М., 2011. – С. 76-78; **33.** Косминский Е.А. Историография средних веков V – середины XIX в. Лекции / Е. А. Косминский . – М.: Изд-во МГУ, 1963. – 430 с.; **34.** Кузнецов В. Н. Немецкая классическая философия второй половины XVIII – начала XIX века / В.Н. Кузнецов. – М.: Высшая школа, 1989. – 480 с.; **35.** Курбатов Г. Л. История Византии (Историография) / Г. Л. Курбатов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1975. – 256 с.; **36.** Лавровский Н. А. В.Н. Каразин и открытие Харьковского университета / Н. А. Лавровский // ЖМНП. – 1855. – №7. – С. 200-216; **37.** Лавровский Н. А. Педагог прошлого времени А.А. Дегуров / Н. А. Лавровский // Русский архив. – 1869. – С. 1541-1553; **38.** Лебедев А.С. А.А. Дегуров. Биографический очерк / А.С. Лебедев // Вестник Европы. – 1876. – №3. – С. 135-172; **39.** Лиман С.І. Проблеми німецької історії та історіографії в працях харківських медієвістів у 1805–1885 рр. // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – 2002. – Вип. 15. – №1. – С. 40-43; **40.** Лиман С. І. Французька середньовічна історія та історіографія в працях медієвістів України в 1805 – 60-ті рр. XIX ст. // Вісник Харківської державної академії культури. – 2004. – Вип. 15. – С. 49-60; **41.** Лиман С.І. История средних

веков в трудах харьковских исследователей (1804-1835 гг.) / С. И. Лиман // Древности: историко-археологический сборник. – 2006–2008. – X., 2008. – С. 170–182; **42.** Лиман С.И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.) / С.И. Лиман. – Х.: ХГАК, 2009. – 688 с.; **43.** Лиман С. И. История средневековой Франции в трудах учёных императорского Харьковского университета (XIX-начало XX вв.) / С. И. Лиман // Научные ведомости Белгородского государственного университета: Научный журнал: Серия „История, политология”. – Белгород, 2015. – №7 (204). – Вып. 34. – С. 84-92; **44.** Лиман С. І. Історія середньовічної Франції в працях учених Харківського університету (XIX - початок XX ст.) / С. І. Лиман // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: Зб. наук. праць. – Вип. 5. – Кам’янець-Подільський, 2016. – С. 211-225; **45.** Ранке Л. Об эпохах новой истории / Л. Ранке ; [пер. с нем. И. И. Шмитца]. – М.: Тип. К. А. Баландина, 1898. – V, 220 с.; **46.** Рославский-Петровский А. П. Об учёной деятельности Харьковского университета в первое десятилетие его существования / А. П. Рославский-Петровский // ЖМНП. – 1855. – №7. – С. 9-22; **47.** Стельмах С. Історична думка в Україні XIX – початку XX ст. / С. Стельмах. – К.: ВЦ „Академія”, 1997. – 175 с.; **48.** Щеголев П. Дегуров Антон Антонович / П. Щеголев // Русский биографический словарь. – СПб., 1905. – Т. 6. – С. 160-163; **49.** Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років. – Х.: Фоліо, 2004. – 750 с.